

Isa-begova zavija, prirodno-graditeljska cjelina

Status spomenika -> Nacionalni spomenik

Objavljeno u "Službenom glasniku BiH", broj 29/05.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovi člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 15. do 21. marta 2005. godine, donijela je

O D L U K U

I

Prirodno-graditeljska cjelina - Isa-begova zavija u Sarajevu proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik se sastoji od: arheološkog lokaliteta Isa-begove tekije i mezarja derviša u avliji, lokaliteta Šehove korije sa vrelom Ebu Hayat, dva derviška nišana i pećinom – čilehanom.

Nacionalni spomenik se nalazi na k.č. br. 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73 i 143 (stari predmjer), broj z.k. ul. 60, 61, 62, 63 i 64, mahala XCVII, k.o. Sarajevo, općina Stari Grad, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Lokalitet Šehove korije predstavlja prostor definiran granicom: sa istočne, zapadne i sjeverne strane korito rijeke Miljacke i sa južne strane trasa stare željezničke pruge Sarajevo – Višegrad.

Na nacionalni spomenik se primjenjuju mjere zaštite i rehabilitacije utvrđene Zakonom o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine Federacije BiH", br. 2/02, 27/02 i 6/04).

II

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna je osigurati pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i rehabilitaciju nacionalnog spomenika.

Vlada Federacije dužna je osigurati sredstva za izradu i provedbu potrebne tehničke dokumentacije za rehabilitaciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) će utvrditi tehničke uvjete i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacione ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

U cilju trajne zaštite dobra utvrđuju se sljedeće mjere zaštite, koje se odnose na prostor definiran u tački I stav 3. ove odluke:

- zabrana izvođenja bilo kakvih radova osim nastavka arheoloških istraživanja i konzervatorsko-restauratorskih radova, uz odobrenje federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje i stručni nadzor nadležne službe zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine;
- zabrana izgradnje novih objekata i promjena namjene prostora na potezu od Šeher-čehajine do Kozije čuprije u širini od 100 m mjereno od osovine rijeke Miljacke na obje strane;
- izvršiti izradu regulacionog plana i prostorno rješenje za prirodno-graditeljsku cjelinu od Šeher-čehajine do Kozije čuprije;
- na osnovi regulacionog plana izraditi detaljni urbanistički projekat prezentacije arheoloških nalaza i rekonstrukcije sadržaja Isa-begove zavije u Sarajevu;
- izraditi projekat revitalizacije prostora od Šeher-čehajine do Kozije čuprije, sa izradom hortikulturnog uređenja prostora, uz korištenje zatečenih, autohtonih biljnih vrsta;
- izvršiti izmještanje kolske saobraćajnice u dijelu gdje prelazi preko zidova zavije uz potpunu promjenu režima saobraćaja u ostalom dijelu saobraćajnice;
- ukloniti sve građevine koje su podignute u suprotnosti sa stepenom vrijednosti prirodno-graditeljske cjeline;
- provesti sistematsko istraživanje, uključujući i arheološka iskopavanja, kako bi se utvrdila mjesta svih značajnijih građevina na prostoru od Šeher-čehajine čuprije do Šehove korije;
- zabranjeno odlaganje otpada.

IV

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti koji su u suprotnosti sa odredbama ove odluke.

V

Svako, a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i općinske službe suzdržat će se od poduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu i rehabilitaciju.

VI

Ova odluka će se dostaviti Vladi Federacije, federalnom ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje, nadležnoj službi zaštite, općinskom organu uprave nadležnom za poslove urbanizma i katastra, radi provedbe mjera utvrđenih u tač. II -V ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VII

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web stranici Komisije (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII

Prema članu V, stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

IX

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objavit će se u «Službenom glasniku BiH».

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

Predsjedavajuća Komisije
Amra Hadžimuhamedović

Broj: 07.2-2-135/03-17
16. marta 2005. godine
Sarajevo

O b r a z l o ž e n j e

I – UVOD

Na osnovi Zakona o provedbi odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, član 2, stav 1, "nacionalni spomenik" je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom, u skladu sa članovima V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», broj 33/02), sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Kantonalni zavod za zaštitu kulturno historijskog naslijeđa Sarajevo je dana 30. januara 2003. godine podnio peticiju za **proglašenje Isa-begove tekije**, nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.

U skladu sa odredbama Zakona, a na osnovi člana V, Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provedbi postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju izvršen je uvid u:

- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući i opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama na restauraciji i drugoj vrsti radova na dobru, itd.,
- z.k. izvadak i podatke o vlasništvu,
- historijsku, arhitektonsku i drugu dokumentarnu građu o dobru, koja je data u popisu korištenja dokumentacije u sklopu ove odluke.

Na osnovi uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra, utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Isa-begova zavija bila je smještena na istočnom ulazu u grad Sarajevo, u dijelu grada koji se zove Bembaša. Nastala je na izlazu iz kanjona rijeke Miljacke, na mjestu gdje rijeka postepeno prelazi u područje Sarajevskog polja. Na ovom mjestu se tokom stoljeća razvio gaz – prelaz, koji se u narodnom jeziku naziva brod. Po ovom je gazu ime dobilo i obližnje srednjovjekovno naselje, kasnije dio grada Sarajeva – Brodac. U neposrednoj blizini zavije nalazi se Šeher-čehajin most i zgrada Vijećnice. Nacionalni spomenik se nalazi na k.č. br. 64, 65, 66 i 67 (stari predmjer), broj z.k. ul. 60, 61 i 62, mahala XCVII, K.O. Sarajevo; općina Stari Grad, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Lokalitet Šehove korije nalazi se istočno od Isa-begove zavije, na udaljenosti od cca 1200 m, na mjestu gdje rijeka Miljacka pravi široki meandar, u neposrednoj blizini ušća rijeke Moščanice u Miljacku. Do ovog lokaliteta vodi cesta koja se proteže lijevom obalom rijeke, prolazeći kroz naselja Alifakovac i Babića Bašča. **Lokalitet** predstavlja prostor definiran granicom: sa istočne, zapadne i sjeverne strane korito rijeke Miljacke i sa južne strane trasa stare željezničke pruge Sarajevo – Višegrad.

Historijski podaci

Prve sufijske institucije (zawiyah, haneqah, tekke) na teritorijama Makedonije, Kosova, Srbije i Bosne i Hercegovine osnivane su uporedo sa osvajanjima Osmanlija. U Bosni i Hercegovini javile su se prije konačnog pada bosanskih pokrajina, tako da pojava derviških redova i podizanje sufijskih institucija počinje već u XV stoljeću. Od tada do današnjih dana podignuto je više od četrdeset tekija. Ima indicija da je njihov broj bio znatno veći, o čemu je pisao Evlija Čelebi, ali u vezi s tim podacima nema nikakvih drugih pisanih dokumenata. Ove tekije pripadale su mevlevijskom, kaderijskom, nakšibendijskom, rufajjskom i halvetijskom tarikatu. Do danas ih se održalo svega pet - u Sarajevu dvije, a po jedna kod Fojnice, u Blagaju kod Mostara i u Travniku. U toku rata 1992/1995. godine, do temelja su uništene tekije: u Foči, Carevom polju kod Jajca, Oglavku kod Fojnice i Diviču kod Zvornika.

U islamizaciji Bosne derviši su odigrali značajnu ulogu; kao vjernici - svojom pobožnošću i dosljednom primjenom vjerskih propisa, kao humanisti - svojom solidarnošću i pomaganjem drugih, i kao vojnici - svojom hrabrošću i odlučnošću. Uz mnoge tekije postojale su musafirhane i imareti, što je ukazivalo na socijalni aspekt uloge tekije i ukupnog učenja islama koje su derviši izvorno u životu artikulirali. Sve je ovo utjecalo na brzo širenje islama u našim krajevima⁽¹⁾ (ef. Omerdić, str. 129 – 140).

Kao urbano mjesto, Sarajevo se počinje razvijati sredinom XV stoljeća podizanjem zadužbina Isa-bega Ishakovića⁽²⁾. On je još 1457. godine podigao džamiju koju je poklonio sultanu Mehmedu Fatihu, po čemu je džamija i dobila ime Careva. Nakon toga je podigao upravno središte - dvor - saray, po kome je grad Sarajevo dobio ime. Oba ova objekta, džamija i saray, nastali su prije 1462. godine, kada je napisana **vakufnama Isa-bega Ishakovića** o osnivanju njegovih zadužbina, s kojima je, zapravo, počelo urbano formiranje grada. Ovaj dokument predstavlja najstariji izvor koji se odnosi na Sarajevo i njegovu najbližu okolinu za vremena osmanske uprave. Datirana je u vrijeme od 1. februara do 3. marta 1462 (džumad I, 866. hidžretske) godine⁽³⁾.

Smatrajući srednjovjekovno selo Brodac, koje se nalazilo na Bembaši, pogodnim da u njemu zasnuje novi grad, Isa-beg je to zemljište izuzeo od ranijih vlasnika, a u zamjenu im je dao zemljište u selu Vrančić u Hrasnici. Kao poklonik derviša, tu je sagradio tekiju, do nje musafirhanu, nešto niže na Bašćaršiji han (Kolobara), most preko Miljacke, hamam uz Carevu džamiju, izvjestan broj dućana, te mlinove na Miljacki. Pored tekije, okolo koje se počelo formirati novo naselje, podizanjem hana, odnosno karavan-saraja sa mnogim dućanima, on je postavio osnove privrednog centra, a mostom preko Miljacke omogućio povezivanje najstarijeg naselja okolo Careve džamije sa novim privrednim centrom na drugoj obali. Svoje zadužbine Isa-beg je uvakufio " *...tako da se ne mogu ni prodati ni pokloniti, niti na ma koji način preći u čije puno vlasništvo (mulk), nego da vječno ostane onako kako je (u vakufnami) propisano "sve dok Bog ne ostane jedini gospodar zemlje i svega što je na njoj; on je najbolji nasljednik"*.

Kolika je važnost tekije bila, vidljivo je po tome što se cijelo naselje koje je nastalo oko nje, a koje se protezalo smjerom sjeverozapad – istok, od Bembaše do Bašćaršije, nazivalo Mahalom Isa-begove zavije(4). U Isa begovoj vakufnami ništa se ne govori kojem derviškom redu ova zavija pripada. To je jedan od dokaza da je ustvari ova zadužbina prvobitno nastala kao musafirhana. Da je Isa begova zadužbina prvobitno bila musafirhana, ukazuje i činjenica što se u drugoj polovini XVIII stoljeća postavljalo pitanje prihoda Isa-begova vakufa za Mevlevijsku tekiju, koja je kasnije nastala na ovom mjestu(5). Uz Isa-begovu musafirhanu sagradio je izvjesni Hadži Mahmut(6) prije 1650. godine Mevlevijsku tekiju(7). Ovu tekiju je opisao Evlija Čelebi 1659(8). godine. Pjesnik Rešid efendija rodnom iz Sarajeva u svojoj pjesmi o katastrofi Sarajeva koju je uzrokovao pohod Eugena Savojskog, Mevlevijskoj tekiji je posvetio oko 40 stihova u kojima opisuje zgradu tekije, njen šadrvan, bašču i drugo. On u svojim stihovima spominje i enterijer objekta i podatak da je unutrašnjost tekije bila ukrašena levhama(9) ispisanim krasnom kaligrafijom (*Handžić, 1943, str. 7-12*). Od tog vremena ovaj objekat se spom inje samo kao tekija(10).

Isa-begova tekija i musafirhana više puta su obnavljane. U velikom požaru 1697. godine izgorjela su oba objekta. Kasnije su na njihovim temeljima podignute nove zgrade čija godina gradnje nije poznata. Sarajevski hroničar Mula Mustafa Bašeskija navodi da se 1762 (1196. hidžretske) godine obnavljala mevllevijska tekija. O ovoj gradnji sačuvan je prepis natpisa (*M. E. Kadić, str. 70*) (11). O obnovi tekije dosta podataka je navedeno u Sidžilu sarajevskog kadije. Tu je navedeno da je tekija već dugo vremena u ruševnom stanju i da ju je potrebno obnoviti iz sredstava Isa-begova vakufa. U doba bosanskog valije Vedžihi-paše(12) (1835-1840. godine) temeljito su popravljene zgrade musafirhane i tekije. Tada je uz ove zgrade sagrađena i jedna džamija za čijeg je imama i hatiba 1836 (1252. hidžretske) godine postavljen Lutfulah, sin Osmanov (*Arhiv GHB Sarajevo, br. 1021*). Prije 1860. godine rijeka Miljacka je odnijela džamiju i još jednu zgradu. Godine 1878. austrougarske vlasti su privremeno zabranile rad musafirhane, pa samim tim i tekije. Sve do 1924. godine tekija je obavljala svoju funkciju i izdržavala se iz donacije vakifa Fadil-paše Šerifovića.

Postojanje Isa-begove tekije na Bembaši usmjerilo je dalji urbani razvoj ovog područja. U neposrednoj blizini tekije sagrađena je kafana, poznata kao Šabanova kahva, čiji je položaj (uz drveni most) i izgled (tarase na konstrukciji od drvenih stupova koji su ležali u vodi) davao ovom mjestu posebnu sliku. Godine 1888. uzvodno od tekije podignuta je muslimanska čitaonica – kiraethana. Na ovom mjestu se nalazila i Ruždija, bembaška pučka škola, a 20. jula 1902. godine, na Bembaši je otvorena «Narodna banja».

Svi kasniji zahvati na ovom prostoru išli su ka tome da se gubio njegov prvobitni izgled. Radi regulacije saobraćaja 1941. godine tadašnja vlast NDH je donijela nove planove o rekonstrukciji prostora Bembaše, kada su bili napravljeni nacrti za rušenje Isa-begove zavije, ali koji nisu realizirani zbog ratnih dešavanja. Nakon II svjetskog rata ovo je pitanje nanovo aktuelizirano i 1950. godine je Izvršni odbor Gradskog narodnog odbora Sarajevo, odlučio da provede novi regulacioni plan koji je zahvatio i ovo područje. Provedba plana, a samim tim i rušenje zavije, biva konačno 23. juna 1950. godine, kada je pokrenut postupak izuzimanja zgrade i okolnog zemljišta. I pored javnog negodovanja stručnjaka i građana, zavija je 1957. godine srušena, a njeni temelji zatrpani nanosima zemlje u cilju regulacije i izravnavanja terena. Ispod nasipa su ostali neki od mezara zavijaskih prvaka. Nema nikakvih podataka da li je prije radova na rušenju kompleksa izvršena njihova ekshumacija. Širi prostor tekije je također devastiran kasnijom izgradnjom novih sadržaja – benzinske pumpe, hotela, parkirališta... Nekontroliranom gradnjom u potpunosti je narušen cjelokupni ambijent.

2. Opis dobra

U Zavodu za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine sačuvana je dokumentacija o izgledu objekta i kompleksa prije rušenja 1957. godine. Ovaj izgled bitno se razlikuje od opisa raskošne i velike građevine, koje donose Evlija Čelebi i sarajevski pjesnik iz XVII stoljeća Rešid- efendija.

Kompleks zavije, koji je sniman u periodu od 1953. pa do 1957. godine, sačinjavali su: avlija sa mezarjem, avlijski zid, objekat zavije, te šadrvan i ahar(13).

Kroz drvenu dvokrilnu kapiju koja je bila postavljena na visokom avlijskom zidu ulazilo se u prostor kaldrmisane avlije. Ulica Bembaša se nalazila na višem nivou od avlije, tako da je problem denivelacije bio riješen sa osam kamenih stepenika. Avlija je obuhvatala prostor od ulice pa sve do rijeke Miljacke, kojoj se prilazilo ispod zida semahane(14). Tekija je fasadama bila otvorena prema rijeci Miljacki, dok su zidovi koji su imali orijentaciju prema vanjskom svijetu, odnosno ulici, bili zatvoreni i bez ikakvih otvora. Donji prozori objekta bili su pravougaoni, dok su gornji imali završetak u vidu blago spljoštenog polukružnog luka. Prozori u donjoj zoni su imali željezne demire.

Postepeno smicanje prostorija zavije u smjeru sjever-jug, sa ciljem postizanja orijentacije otvorenih dijelova objekta prema Kibli, rezultiralo je jednostavnom ali neuobičajnom prostornom kompozicijom objekta. Na istočnoj strani objekta nalazio se prostor pravougaone osnove, veličine 11,89 x 7,90 m, u kome su u prizemnom dijelu bili smješteni ostava i mejdan odaja(15), dok se na spratu nalazila jedna soba i prostor semahane. Na ovaj prostor se sa zapadne strane vezala prostorija manjeg hajata pravougaone osnove, dimenzija 4,13 X 7,69 m, a potom slijedi osnova mutvaka u prizemlju i divhane na spratu, veličine 4,02 X 4,57 m. Zgrada je imala drvenu verandu čija konstrukcija se oslanjala na bočne zidove zgrade i preko drvenog jastuka na samo jedan hrastov stup postavljen na kamenu bazu. Veranda je na spratu imala devet drvenih stupova koji su pridržavali krovnu konstrukciju objekta. Otvori verande bili su zatvoreni mušepkom(16).

Zgrada je bila postavljena na temeljima od lomljenog kamena sa krečnim malterom kao vezivnim sredstvom, dok su zidovi prizemlja i sprata bili izvedeni od čerpiča, sa konstrukcijom od drvenih hrastovih hatula. Cijeli objekat je bio omalterisan krečnim malterom i krečen u bijelu boju. Krovna konstrukcija je slijedila razuđenost osnove zgrade, a cjelokupan utisak su upotpunjavale različite visine sljemena objekta. Krov je u cjelosti bio pokriven čeramidom.

Prostor zapadno od zavijske avlije bio je uređen kao cvijetnjak. Visoki jablanovi naglašavali su slikovitost otvaranja tjesnaca prema prostorima na zapadu, na kojima se razvio grad. Do momenta rušenja zavije, u ovom dijelu avlije bili su vidljivi temelji šadrvana, do koga se nalazio jedan drveni hladnjak (ljetnjakovac). U tom dijelu je od 1835. do 1840. godine sagrađena džamija, koja je srušena u poplavi 1860. godine. Ona nakon tog događaja nikad više nije obnovljena. U dvorištu zavije nalazila se manja grupa od šest nišana. Uzglavnici su imali kauke derviša mevlevijskog reda. Na pet spomenika postojali su natpisi na kojima pišu imena pokopanih šejhova i derviša:

1. Osman – dede, čiji nadgrobnik je imao kvadratičnu osnovu sa santračem od neobrađenog kamena. Brojčana vrijednost pojedinih slova hronostiha daje 1813/1814 (1229. hidžretsku) godinu,
2. Muhamed, sin šejh Lutfulaha. Sa uzglavnim nišanom kvadratne osnove dimenzija 16x16 i visine 50 cm, do turbana sa godinom smrti 1828/1829 (1224. hidžretske),
3. Hafiz Ibrahim, 1845 (1262. hidžretska) godina,
4. šejh Luftulah, čiji nadgrobnik je bio od kamena miljevine sa santračem. Uzglavni nišan je imao osnovicu dimenzija 20x15 cm i visinu 1,28 m, i bio je isklesan nesh talik pismom. Godina njegove smrti je 1860 (1277. hidžretska),
5. Muhamed šejh Fikri, na čijem je uzglavnom nišanu, osnovice dimenzija 17x17 cm i visine 95 cm, isklesan natpis iz koga je vidljivo da je umro 1879 (1296. hidžretske) godine.

Od inventara zavije i drugih predmeta koje su derviši upotrebljavali, nije ostalo ništa sačuvano. U ovoj zaviji bio je štap koga je, po predanju, zadnji bosanski did poslije svoje smrti dao prvom šejhu Isa-begove zavije i koji se sa koljena na koljeno prenosio sve do 1924. godine kada je umro posljednji kvalificirani šejh Ruhi efendija i kada je štap nestao.

Isa-begova zavija u Sarajevu ne može se posmatrati izdvojeno izvan šireg prirodnog okruženja i nešto užeg prostornog uređenja. U bližoj i daljoj okolini zavije nalazili su se: Šabanova kahva, drveni most koji je spajao prostor oko zavije sa prostornom cjelinom na drugoj strani rijeke Miljacke i lokalitet Šehove korije, koji je bio organski vezan sa Isa-begovom zavijom. Do ovog mjesta dolazilo se starom stambolskom cestom, koja se protezala sjevernim padinama Trebevića, počevši od Vekil Harčove džamije, preko groblja Alifakovac i Babića Bašče pa do mosta Kozije čuprije.

Kompleks Šehove korije sačinjavali su sljedeći objekti: mevlevijska zavija – nekad nazvana ljetnjom ili čak Šehovim čardakom, te dva derviška mezara, najvjerovatnije pripadnika sufijskog reda. Ovi nišani imaju kvadratnu osnovicu i vrlo su precizno urađeni sa završetkom u vidu derviškog turbana. Ovi spomenici su skoro do turbana utonuli u zemlju. Nišani su bez natpisa i najvjerovatnije da su derviši koji su ukopani na ovom mjestu umrli prije 1662. godine (*Mujezinović, 1966, str. 247*).

Toponomastički podaci i očuvana tradicija svjedoče da su se uz put od Isa-begove zavije do Šehove korije nalazila i druga mjesta koja su imala posebno sakralno značenje u duhovnom životu mjesnih sufija. To su vrelo Abu Hayat(17), Šehov čair, pećina, jedna ili više njih u funkciji prostora

čilehane ili čelije(18). O ovoj pećini se zna vrlo malo. Hadžijahić navodi da su u njoj derviši provodili erbein(19), osamljivanje u trajanju od 40 dana(20). Preko puta pećine, ispod Šehove korije (preko rijeke Miljacke), nalazi se stijena Orlovača (danas poznata kao alpinističko vježbalište). Dio te stijene koji je okrenut rijeci Moščanici, nosi karakterističan naziv Šehovica. U tom dijelu danas se nalazi još jedna pećina koja je zatvorena željeznim vratima i koja je pretvorena u skladište civilne zaštite. Izgled unutrašnjosti nije poznat (Mulaomerović).

Posebno značenje cjelini daje osobenost prirodnog okruženja. Kanjon rijeke Miljacke je sačinjen od skoro okomitih stijena sa pećinama i padina brežuljaka. Radi neponovljivosti i obilja biljnih vrsta koje su zastupljene na tom malom prostoru, savremeni istraživači ga nazivaju "prirodnim botaničkim vrtom". Niz padine se spuštaju grmovi jorgovana (*Syringa vulgaris*) i izmjenjuju se sa rujevinom (*Cotinus coggygria*), crnim grabom (*Ostrya carpinifolia*), crnim jasenom (*Fraxinus ornus*), krkavinom (*Rhamnus frangula*), krušinom kamenjarskom (*Rhamnus frangula*), trobridnom žutilovkom (*Trigonella Foenum Graecum*), te rijetkim i endemskim vrstama: ujhelovom šašikom, uskolisnim šebojem (*Cheiranthus*) i zvončacom (*Hypericaceae*), bosanskom mišjakinjom itd. Uz suprameditransko bilje žive i rijetke zajednice stepskih trava: kovilja i vlaska, a uz njih desetak vrsta endemskih trava i cvijeća, među kojima su najzanimljiviji petoprsta i bjelolisna hudovičica, salep, kačun, prekrasna orhideja, gospina papučica itd. U šumama kojima su obrasle padine kanjona Miljacke, utočište su našle neke vrste drveća koje uobičajno žive na daleko većim nadmorskim visinama, među kojima su posebno vrijedne skupine sive jošike, crnog graba i uskolisne šašike, hrasta medunca i hrasta kitnjaka, bijele i krhke vrbe, sive vrbe itd.

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Isa-begova zavija se ne nalazi na Privremenoj listi nacionalnih spomenika. Za Isa-begovu zaviju je od strane Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo podnesena peticija:

66. 07-6-135/03 Peticija 30. januara 2003. g. godine Isa-begova tekija u Sarajevu.

Gradski zavod za zaštitu i uređenje spomenika kulture je rješenjem br. 520/76 od 10. decembra 1976. godine utvrdio da ulica Bembaša ima svojstvo spomenika kulture i da se štiti kao prostorna i građevinska cjelina. U rješenju je istaknuto da se sve odredbe propisa o zaštiti kulturno-historijskog naslijeđa primjenjuju i na sam prostor ulice (kolovoz i pločnik), u čemu je sadržana obaveza šticećenja zatrpanih zidova zavije i harema. Sve katastarske čestice koje su nabrojane u rješenju, uključujući i građevine, upisane su u zemljišne knjige Općinskog suda i kao spomenici kulture ambijentalnog značaja.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Zavija je u svojoj historiji više puta popravljana, rušena u požarima i poplavama i svaki put nakon rušenja potpuno obnavljana. Posebno su zapamćene godine 1697, kada je razorena u požaru, i 1890, kada je poplava uništila više zgrada, a među njima i zaviju. Nakon obnove poslije 1890. godine zadržala se sve do 1957. godine građevina čiji je oblik snimljen 1948. i 1955. godine. Još od njenog rušenja 1957. godine, među stručnjacima je prisutno pitanje o načinu predstavljanja i zaštiti prostora Isa-begove zavije. Odgovor na pitanja stručnjaka dali su građani osnivanjem Udruženja za obnovu Isa-begove zavije, čiji je cilj obnova zavije na istom mjestu i u istom obliku. Nakon osnivanja Udruženja građana, započeli su pripremni radovi. U Kantonalnom zavodu za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo osnovana je stručna komisija za obnovu zavije. Zadaća komisije je da osigura naučnu zasnovanost poduhvata obnove u skladu sa najuspješnijim iskustvima i znanjima te vrste u svijetu. Komisija je utvrdila opravdanost i neophodnost rekonstrukcije Isa-begove zavije. Kriteriji koji su prethodili donošenju takvog stava zasnovani su na određenju njenog značaja, načina rušenja, vremena rušenja, postojanja dokumenata na osnovi kojih je moguće izvesti rekonstrukciju (geodetski snimci, fotografije, arhitektonski snimci, zapisi, svjedočenja građana koji pamte zaviju itd.). Budući da je zavija više puta rušena i obnavljana, postavlja se pitanje izbora pravog oblika i mjesta njene rekonstrukcije. Komisija je, s obzirom na raspoloživu dokumentaciju, odlučila da, prije utvrđivanja načina rekonstrukcije zavije i predstavljanja historijske slojevitosti njene cjeline, budu provedena istražna arheološka iskopavanja. Predloženo je da prvi iskop bude napravljen uz obalu Miljacke na mjestu gdje je, prema raspoloživoj dokumentaciji, mogla biti zavija. Dalji tok radova bit će utvrđen na osnovi arheoloških nalaza.

Na osnovi starih geodetskih snimaka, fotografskog materijala, pisanih svjedočenja i kazivanja ljudi koji pamte posljednji oblik zavije, donesena je odluka da se pristupi arheološkim istraživanjima. Dana 1. juna 1999. godine otpočela su probna iskopavanja na prostoru ukupne dužine 28 m, širine između 3 m i 2,10 m i dubine do 5,46 m. U podužnom presjeku iskopa uočeno je pet različitih hronoloških slojeva, od kojih su gornja tri dio konstrukcije stare i nove saobraćajnice i ne sadrže

značajnije komade građevinskog ili drugog materijala koji bi mogli predstavljati upućivanje na očekivane tragove zavije. Nakon njih, na dubini od 4,25 m, pojavljuje se sloj tamnosmeđe zemlje izmiješan sa dosta gareži, debljine 0,30-0,50 m. Ispod tog nanosa u sloju crvenice izmiješane sa riječnim oblucima, nađeni su ostaci tri zida i jedne građevine manjeg pravougaonog presjeka u krajnjem istočnom dijelu iskopa. S obzirom na veličinu iskopa, nije bilo moguće otkriti cijele duljine zidova. Od istoka prema zapadu proteže se zid otkrivene duljine 15,5 m, najveće sačuvane visine 1,20 m, ukupne širine sa temeljima 1,1 m. Zid je građen od sitnozrnastog krečnjaka i vezan je krečnim malterom. Južno lice zida bilo je sagrađeno od klesanog kamena, debljine 0,20 m, postavljenog u pravilne redove. Sa sjeverne strane kamenovi su grubo priklesani i u temeljnom dijelu se proširuju u sokl. Na taj zid pod pravim uglom prema sjeveru naliježu, na međusobnoj udaljenosti od 13,5 m, dva druga djelimično otkopana zida, od grubo klesanog kamena. Na krajnjem istočnom dijelu iskopa nađen je objekat, kojeg čine četiri zida od blokova lomljenog kamena, sačuvane visine 1,40 m. Unutrašnji prostor objekta je obrađen slojem krečnog maltera i ima osnovu veličine 1,0 x 1,30 m. Provedena arheološka iskopavanja nisu dovoljna za donošenje konačnih zaključaka o naravi graditeljske cjeline čiji su zidovi nađeni, niti o vremenu njezine gradnje. Jasno je da zidovi ne pripadaju posljednjoj građevini Isa-begove zavije, što je, s obzirom na brojna građenja i rušenja, i očekivano. S obzirom na to, neophodno je proširiti arheološka istraživanja.

Na prostoru Šehove korije Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog naslijeđa Sarajevo izvršio je u periodu **juli 1999. godine – septembar 1999. godine** sljedeće:

sanacija Šehove pećine - radovi su izvedeni u nekoliko faza:

- pećina je očišćena i dodan je novi sloj zemlje kako bi se održao postojeći nivo ulaznog dijela u pećinu,
- kamena ograda je dodana na ulaz u pećinu, da bi se upotpunio ambijent,
- konstruirana su nova ulazna vrata i pećina se zaključava,
- okolina pećine je očišćena od smeća, kao i samonikle vegetacije.

5.Sadašnje stanje dobra

Objekat Isa-begove zavije je u potpunosti srušen 1957. godine. I pored utvrđene pravne zaštite, prostorna cjelina Bembaše, na kojoj se tekija nalazila, izložena je konstantnoj degradaciji i uništavanju i nakon rušenja zavije. Nezakonito je sagrađen veći broj građevina, među kojima je po neprimjerenosti sadržaja i oblika i opasnosti za prirodne i graditeljske vrijednosti cjeline, posebno istaknuta benzinska pumpa. Kolska saobraćajnica koja vodi prema Palama sagrađena je iznad samih zidova zavije i u cjelosti je neopravdana i opasna, s obzirom da u tom vrijednom prostoru potiče pojavu brojnih klizišta, koja mogu dovesti do pregrađivanja Miljacke i uništavanja oblikovnih i bioloških osobenosti kanjona. Izgradnja hotela Emona i Saraj, pojedinih stambenih kuća, postojećeg restorana rekreacionog centra, predstavljaju trajuće oblike uništavanja prostora.

Prostor na kome su izvršena arheološka istraživanja, odnosno nalazi do kojih se došlo prilikom njih, izloženi su nepovoljnim vremenskim utjecajima. Također je usljed puštanja u rad brane na rijeci Miljacki, došlo do punjenja istražne sonde vodom. Problem predstavljaju i otpaci koji se stalno bacaju u sondu, te stalna degradacija prirodnog naslijeđa koja se ogleda u nekontroliranoj sječi biljnih vrsta i degradaciji prirodnih stijenskih oblika.

III - ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima (Službeni glasnik BiH» broj 33/02 i 15/03), Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

A. Vremensko određenje

B. Historijska vrijednost

D. Čitljivost

D. II. Svjedočanstvo o historijskim mijenama

D. IV. Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru

D. V. Svjedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom razdoblju

E. Simbolička vrijednost

E. I. Ontološka vrijednost

E. II. Sakralna vrijednost

E. III. Tradicionalna vrijednost

E. IV. Vezanost za rituale ili obrede

E. V. Značaj za identitet skupine ljudi

F. Ambijentalna vrijednost

- F. I. Odnos oblika prema ostalim dijelovima cjeline
F. II. Objekat ili skupina objekata je dio cjeline ili područja

Sastavni dio ove odluke su:

- kopija katastarskog plana,
- z.k. izvadak, posjedovni list,
- fotodokumentacija,
- situacija.

Korištena literatura

U toku vođenja postupka proglašenja Isa-begove zavije na Bembaši nacionalnim spomenikom BiH, korištena je sljedeća literatura:

1927. Sikirić, Šakir, *Sarajevske tekije*, Narodne starine, Zagreb, 1927, sv.14, knj. 1, str.77-79
1937. Skarić, Vladimir, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Sarajevo, 1937, str. 38
1951. Šabanović, Hazim, *Najstarije vakufname u Bosni i Hercegovine*, Prilozi za orijentalnu filologiju, knj. 2-3, Sarajevo, 1951.
1966. Mujezinović, Mehmed, *Musafirhana i tekija Isa-bega Ishakovića u Sarajevu*, Naše starine, III, Sarajevo, 1966, str.246-247
1967. Čelebi, Evlija, *Putopis*, Sarajevo, 1967.
1967. Selimović, Meša, *Derviš i smrt*, Svjetlost, Sarajevo, 1967.
1973. Bejtić, Alija, *Ulice i trgovi Sarajeva*, Sarajevo, 1973, str. 27
1974. Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika BiH, knjiga I*, Sarajevo, 1974, str. 24
1981. Hadžijahić, M., *Još jedno bogumilsko-islamsko kultno mjesto*, Glasnik VIS-a, 3/81, Sarajevo, 1981, str. 270
1984. Šamić, Jasna, *Hasan Kaimi-baba - život i djelo*, Treći program Radio-Sarajeva, 1984, br. 47, str. 409-436
1986. Čehajić, Džemal, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1986, str. 36-37
1999. Gavrilović, Margita, *Izveštaj o rezultatima arheoloških istraživanja na lokalitetu Isa-begova tekija u Sarajevu*, juli 1999.
1999. *Elaborat o rezultatima arheoloških istraživanja na lokalitetu Isa-begova tekija u Sarajevu*, Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo, juli 1999.
2000. Mulaomerović, Jasminko, *Sveta mjesta za osamljivanje*, Znakovi vremena, br. 7-8, Kulturna tradicija, zima 2000.
2002. Maglajlić, Munib, *Pjevač i pripovjedač Hamdija Šahinpašić*, Znakovi vremena, br. 15, Kulturna tradicija, proljeće 2002.
2002. Ćeman, Mirza, Hasan, *Projekat arheoloških istraživanja Isa-begove zavije na Bembaši u Sarajevu*, decembar 2002.
2002. Omerdić, ef. Muharem, *Derviši i tekije Sarajeva*, Prilozi historiji Sarajeva

(1) Kroz minulih 500 godina bilo je podignuto: mevlevijske tri, bektašike dvije, rufajiska jedna, kadirijske četiri, halvetijskih deset i nakšibendijskih četrnaest tekija. Hanikaha je bilo: havetijska tri i nakšibendijski jedan. Po broju tekija Sarajevo je na prvom mjestu sa 11 tekija i dva hanikaha (Gazi Husrev-begov i Bistrigin, odnosno

Skender-pašin), Travnik tri (hanikah jedan), Mostar dvije (hanikah jedan), Foča dvije, Visoko dvije, Konjic dvije. Po jedna je bila u Pruscu, Fojnici, Seonici kod Konjica, Višegradu, Rudom, Bijeljini i Donjoj Tuzli

(2) Na historijskoj pozornici porodica Ishaković pojavljuje se na početka XV stoljeća Ishak-beg, sin Pašait-bega, nasljeđuje svog oca na položaju vojvode Zapadnih strana 1414. godine, na kojem ostaje sve do 1439. godine (umro je 1442. godine). Te i naredne godine, također kao vojvoda, spominje se njegov sin Eseb-Alija. Drugi Isha-begov sin, vojvoda Barak, spominje se u dokumentima 1435. i 1436. godine, kada ga zastupa na položaju zapovjednika Zapadnih strana. Treći Ishak-begov sin, Isa-beg Ishaković, imenovan je za vojvodu Zapadnih strana 1440. godine i na toj funkciji je ostao sve do 1463. godine. Godine 1464. postaje bosanski sandžak-beg i na toj funkciji ostaje sve do 1470. godine. Među brojnim dokumentima Dubrovačkog arhiva koji se odnose na Isa-bega Ishakovića značajna su dva dokumenta. Prvi se odnosi na mogućnost posjete Isa-bega Dubrovniku i datiran je sa 16. augustom 1452. godine. Tada su Dubrovčani po prvi puta zabilježili njegovo puno ime, sa imenom njegovog oca, kao i porodično ime: Isabech Isachovich Cranusich. Drugi dokument datira od 1. februara 1454. godine, u kome vojvoda Isa-beg izdaje u Skoplju dokument u kome traži da, između ostalih, knezovi Hamza i Dobroslav pomažu i štite Franka kada bi došao u trgovinu u Zemlju Pavlovića ili Hercegovu zemlju. Posljednji put Isa-beg se u pisanim dokumentima spominje 8. februara 1470. godine. Ne zna se kada je umro, niti mjesto na kome je ukopan. U haremu Careve džamije u Sarajevu, tačno iza njenog mihraba, nalazi se jedan nedatiran nišan velikih dimenzija koji se u narodnoj tradiciji veže za Isa-bega (Mujezinović, 1974, str. 24).

(3) U njoj se između ostalog kaže da se ova Isa-begova zadužbina sastoji od tri kuće, jedne štale, jednog ograđenog dvorišta i ostalog što je potrebno. Prema zakladnici ove su zgrade služile kao konačište i tekija siromašnim muslimanima, učenicima, sejjidima, ratnicima, putnicima namjernicima. Tu se kuhala i besplatno dijelila hrana putnicima i službenicima konačišta, a višak hrane je dijeljen siromašnoj djeci Sarajeva. Gosti su imali pravo na hranu samo tri dana. Prepis ove vakufname nalazi se u Sidžilu sarajevskog kadije iz godine 1838 (1254. hidžretske) u Gazihusref-begovoj biblioteci, br. 77, str. 51-52 i prevod u Prilozima II, Sarajevo 1951, str. 7-29. Originalna vakufnama se nalazila u rukama Mustaj-bega Fadilpašića, a nakon što ju je posudio Kostić Hofmanu, izgubio joj se svaki trag. Do danas se sačuvalo nekoliko prepisa za koje H. Šabanović smatra da nisu korektni i da je gore navedeni iz Sidžila sarajevskog kadije najbolji.

(4) U toj je mahali 1526. godine Mustafa Muslihudin Čekrekčija sagradio džamiju, pa je tada ime mahale promijenjeno u Čekrekčijinu mahalalu (Kreševljaković, 1938, str. 26 i 34). U prvom popisu ove mahale iz 1515. godine navodi se da je imala 31 kuću, 21 neoženjenog i 2 kuće udovica.

(5) Mula Mustafa Bašeskija u svojoj Kronici kaže da je 1780 (1191. hidžretske) godine iz Carigrada u Sarajevo došao mevlevijski šejh Osman-dede i sa sobom donio isprave na osnovi kojih bi «uspostavio i pronašao» Isa-begov vakuf. Bašeskija kaže da je lično on pregledao Isa-begovu vakufnamu i da u njoj nije našao ni spomena o tekiji, kalderijskoj, mevlevijskoj ili nekoj drugoj. I zaista, te godine ona nije ni obnovljena, nego tek dvije godine kasnije (Mujezinović, str. 246).

(6) Umro 1650 (1060. hidžretske) godine. Na njegovom nišanu, koji se nalazi u groblju kod Sinanove tekije, napisano je da je on sagradio Mevlevijsku tekiju (Mujezinović, str. 246.).

(7) Derviši mevlevijskog reda bili su jako obrazovani i sačinjavali su elitu među dervišima (Mujezinović, str. 246). Službovali su po cijelom Otomanskom carstvu. Najpoznatiji su: Servi (pjesnik koji je pjevao na turskom jeziku), Habib-dede el-Bosnewi ili Habibi (pjevao je pjesme u dvostihu), derviš Mustafa Katibi (spjevao više pjesama na turskom jeziku), derviš Sulejman Mezaki itd.

(8) *Na obali rijeke Miljacke, na mjestu poput raja nalazi se vakuf tekija Dželahudin Rumija (začetnik I osnivač mevlevskog reda). Tekija ima simahanu (prostor za obavljanje derviških obreda), mejdan odaju (gdje se derviši sastaju na razgovor izvan obreda), sedamdeset do osamdeset sobica za siromahe, mahvil za mutribe (balkon za one koji pjevaju i sviraju), imaret (kuhinju) i trpezariju. Šejh ove tekije je učen čovjek.*

(9) Svaki detalj u tekiji ima svoju precizno određenu simboliku. Oružje na zidovima predstavlja znak da je borba sa samim sobom najviši izbor. Obavezna je i lehva koja kaže: vodi računa o ponašanju svom, a sablje okačene na zidu oko nje znače: u borbu se uključiti cijelim svojim bićem. Luk i strijela koji vise na zidovima ukazuju na oprez u životu, na protok vremena i blizinu smrti, jer je vrijeme nepovratno kao i odapeta strijela. Obavezan je i štap koji ima jaku simboliku u islamu i označava oslanjanje na tradiciju koja se prenosi stoljećima.

(10) Prema popisu Islamske zajednice iz 1930. godine u Sarajevu su uz Isa-begovu tekiju postojale sljedeće tekije:

- Skender-pašina tekija, halvetijsko-nakšibendijskog reda, sagrađena oko 1500. godine, na lijevoj obali Miljacke,
- Hadim Ali-pašina - Gazilerska tekija, kadirijskog reda. Nalazila se na prostoru gdje je današnji Higijenski zavod. Naziv "gazilerska" dobila je jer je bila na putu koji se zvao "Gaziler yolu" (Put gazija). Ova tekija se smatra jednom od najstarijih tekija u Sarajevu,
- Silahdi Mustafa-pašina - Hadži Sinanova tekija u mahali Kadi Bali efendije ispred Sarać Alije džamije,
- Bistrigina tekija – hanikah čiji je osnivač Ibrahim Bistrigi, glasoviti šejh halvetijskog reda,

- Kaimi-babina tekija koja predstavlja njegovu porodičnu kuću koju je uvakufio za tekiju. Nalazila se niže od mosta Čumurije na desnoj obali Miljacke. Prvi put je stradala u požaru 1677. godine, potom ju je obnovio sarajevskoi kadija Zihnija 1762. godine. Totalno je izgorjela 1879. godine,
- Jedilerska tekija, nakšibendijskog reda, osnovao ju je 1879. godine Sejfullah Iblizović a formirala se postupno. U početku je bila samo prostorija za čuvara Turbeta sedam braće. Postojala je sve do 1937. godine, kada je srušena i na tom prostoru podignuta stambena zgrada Čokadži vakufa u Bistriku,
- Nakšibendijska tekija na Mlinima u kojoj se zikr obavlja po mevlevijskom usulu,
- Fadil-pašina tekija u Donjoj Vogošći, koju je osnovao poznati divanski pjesnik i sufijski Fadil-paša Šerifizade (Šerifović),
- Turnadedina tekija kod Čekrčine džamije i
- Gazi Husrev-begov hanikah.

(11) Natpis u prijevodu glasi:

«Ova je građevina podignuta za dervise,
Kao mjesto za molitvu stvoritelju svjetova.
(Ova) mevleviska bogomolja postala je vakuf,
Nek je trajno posjećena skupom molitelja,
Razi je spjevao kronogram (njezine) gradnje:
«(Ovo je) mjesto za dervise, dom onih koji su na božijem putu»
Godine 1196.

(12) Muhamed Salih Vedžihi-paša sagradio je džamiju u Bijeljini 1836/1837 (1252. hidžretske) godine i u gradu Bužimu.

(13) Opis tekije dao je Meša Selimović u svom djelu «Derviš i smrt»: Tekija je lijepa i prostrana, nadnesena nad rječicom što se probija kroz kamen, iz planina, s bašćom i ružičnjakom, s odrinom nad verandom, sa dugom divanhanom u kojoj je tišina mekana kao pamuk, još tiša zbog sitnog žubora rječice ispod nje. Gusti mušebci i debeli zid oko bašće činili su našu samotnost tvrdom i sigurnijom, ali je kapija uvijek otvorena, da uđe svako kome je potrebna utjeha i očišćenje od grijeha, i dočekivali smo ljude lijepom riječju kad su dolazili, iako ih je bilo manje nego nevolja i mnogo manje nego grijehova.

(14) Semahana je prostorija u kojoj se obavljaju određeni derviški obredi – zikr.

(15) mejdan odaja – prostorija za razgovor, mjesto gdje se izučavaju nauke i izoštravaju stavovi

(16) uz verandu se penjala loza tzv. mevlevijskog grožđa

(17) abu hajat: voda života, vrelo neumrlosti – kako se naziva jedna zaravan na brežuljku pokraj Miljacke, u blizini Kozije ćuprije, nedaleko od Sarajeva (Maglajlić, M., 2002)

(18) Čilehane ili ćelije su prostori koji su imali funkciju osamljivanja šejha u koju se ovaj povlačio radi obavljanja meditacije. Njihova glavna odlika je da su ova mjesta uvijek odvojena od objekta zavije. Njihov karakter je ovisio o geografskom području, klimi, materijalnoj kulturi zemlje, itd. Za ove svrhe mogle su se upotrijebiti i pećine, što je ovdje bio slučaj.

(19) M. Hadžijahić, Još jedno bogumilsko-islamsko kultno mjesto, Glasnik VIS-a, 3/81, Sarajevo, 1981, str. 270.

(20) Šejh šalje učenika 40 dana u "čilu" u osamu. 40 je brojčana vrijednost arapske riječi al-maut ("smrt"), a to je istodobno i, kada je izraženo u godinama, doba ljudske zrelosti. Tako, smrt kojoj odgovara broj 40 je istodobno i postignuće punine, ili - novo rađenje. Poznato je da su i drugi pojedinci koji su imali kerametske sposobnosti, kao npr. šamani, u toku svojih inicijacija odlazili na osamljena mjesta ili ostavljani sami (kao kod sibirskih Jakuta) u jurti (koja opet ima oblik pećine). Vidi: Elijade, M., *Istorija vjerovanja i religijskih ideja*, III, Beograd, 1991, str. 19.

